

Булавина С. Є.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки

ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ КУЛЬТУРНО– МИСТЕЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ У 1921-1939 РР.

Значний науковий інтерес становить діяльність різних польських культурно-освітніх організацій на Волині у міжвоєнний період. Адже саме через них втілювалась у життя колонізаційна й асиміляційна політика уряду Другої Речі Посполитої. Тому вибір теми й спричинений широким спектром їхньої діяльності, а також недостатнім дослідженням проблеми та можливістю опрацювання маловідомих джерел. Це, у свою чергу, сприятиме більш виваженому висвітленню українсько-польських відносин міжвоєнного періоду.

У ході вивчення різних документів, матеріалів преси необхідно конкретніше дослідити політику польського уряду щодо Волині в галузі культури, становлення, програмні засади та структуру окремих культурно-освітніх організацій і товариств, їх форми і методи діяльності, ставлення громадсько-політичних організацій щодо культурної політики.

До глибин історії міжслов'янських, а можливо, і міжнародних відносин, сягають польсько-українські взаємини. За умовами Ризького мирного договору до Польщі відійшло 35 754 кв. км території колишньої Волинської губернії, на якій у 1921 р. утворилося Волинське воєводство з центром у місті Луцьку. Воно складалося з 11 повітів, понад 100 гмін, 2,5 тис. громад. Кількість населення краю за польськими переписами зросло з 1 569 тис. у 1921 р. до 2 343 тис. у 1938 р. Проте ці землі, офіційно наречені "Кресами Висхідними" (тобто східними окраїнами), ще слід було завоювати у впертій жорсткій боротьбі як на політичному, так і культурно-освітньому терені. Українська проблема стала для польської держави однією з найскладніших. Вона займала надзвичайно важливе місце у внутрішній і зовнішній політиці польського уряду, а також у суспільно-політичній діяльності різних партій і організацій тодішньої Польщі.

Польський уряд швидко та беззастережно відкинув зобов'язання Версальського договору, який із самого початку стояв на дуже хиткій основі. Не дотримувався він й інших міжнародних договорів. Попри все, ігнорувалися і статті власної березневої 1921 р. Польської конституції, якими стверджувалися права та вільний розвиток української мови, шкільництва та культури. Навіть сам міністр закордонних справ Польщі полковник Юзеф Бек у вересні 1934 року на пленумі Ліги Націй у Женеві публічно визнав, що всі міжнародні зобов'язання Польщі у справі охорони національних меншин вона ніколи не виконувала [10. С. 97-100]

Інтеграція українських земель пов'язувалась офіційною владою з політикою духовної та культурної асиміляції українського населення. Поляки намагалися виступити у ролі охоронцю і захисника західної культури від загрози "варварського" більшовицького Сходу. Виправдовуючи свої антинаукові, шовіністичні гіпотези,

вони вдавалися до фальсифікації історичного минулого Західної України, свідомо перекручували дані про національний склад населення цього краю, його мову, культуру тощо. Заборонялося навіть вживати терміни "українець", "Західна Україна", а замість них вводилися незрозумілі для місцевого населення - "русин" і "Східна Малопольщина". Українців, чий прізвища закінчувалися на "-ський", "-цький", "-вич", а згодом на "-ук", "-чок", навіть "-ов", переконували, що вони тутешні поляки, тільки зрусифіковані попередньою владою. Польській культурі надавалася не лише перевага, а й винятковість та зверхність. У всіх громадських та господарських організаціях влада забезпечувала польській мові й культурі перевагу над усіма іншими.

Уже 21 травня 1921 р., тобто через два місяці після Ризького трактату, та за два роки до відповідного рішення польського уряду волинський воевода Ян Кжаківський видав розпорядження про заборону української мови на території воеводства. Із цього часу польська мова ставала державною мовою у всіх установах та закладах. Відповідно їм, а також приватним особам до 20 червня наказувалося підготувати вивіски, плакати, афіші тощо тільки польською мовою. Порушники цього розпорядження підлягали значному штрафу або арешту до шести місяців.

Польський уряд торував шлях до повної колонізації, знищуючи культуру і національні традиції українського народу. Свої плани реакція почала з розгортання роботи серед молоді, намагаючись ізолювати її від старшого покоління, прищепити їй байдужість до долі народу і рідної культури, знищити почуття національної гідності й зробити з неї покірних слуг. Роль головних культурних та громадських центрів відіграло місто, а вже за ним йшло село. Проте згідно з офіційною статистикою, з вісімдесяти одного найбільшого міста Польщі лише вісім було на Волині: Рівне, Луцьк, Ковель, Володимир, Кременець, Дубно, Остріг, Здолбунів. Причому три останні були найменшими в державі. Та особливо вражаючою є диспропорція між національним складом населення міст Волинського воеводства загалом. Так, на початку 20-х років у Рівному мешкало 3 тисяч українців, Луцьку - 3 300, Ковелі - 2 900, Горохові - 1 479. За переписами 1921 і 1936 рр., більшість населення майже всіх волинських міст становили євреї. Лише один Кременець мав національний склад населення, що відповідав певним показникам у воеводстві загалом: в місті проживало 80 % українців, 11 % поляків, 9 % євреїв та представників інших національностей [4].

Таке засилля міст поляками та євреями дуже перешкоджало їм бути центрами національної культури українців. Саме тому вони перетворювалися в осередки колонізації. Цікаві свідчення, що підтверджують це та відбивають атмосферу, яка панувала в середині 20-х років у волинських містах, залишив один галичанин, відвідавши Ковель. "Сьогодні Ковель,- пише він,- чисто й до коріння "польське" місто... В місті п'ять церков, з яких одна українська. Написи на установах всі на польській мові, лише кілька "утраквістичних" (тобто на польській та українській мовах). Українську мову почуєш рідко, говорять старші та молодь більше по-польськи та по-російськи" [7]. Схожа ситуація панувала в Луцьку, Рівному, Володимирі, Здолбуніві. Як приклад міста, яке зберегло своє національне обличчя, був Кременець. Звичайно, польський уряд всіма силами підтримував таку політику.

На стосунки між поляками та українцями впливали численні польські громадські та політичні інституції. Із приходом до влади польської адміністрації на Волині розпочала діяльність одна з найбільших громадсько-політичних організацій

- Товариство опіки над Кресами. Його центрштьні органи були у Варшаві, Волинська окружна управа - у Луцьку, а в майже усіх містах та багатьох селах діяли осередки від 20-30 до 100 і більше чоловік. Спочатку до його складу входили польські учителі та урядовці, а згодом його чисельність зростала за рахунок українців. Свою головну мету - "відновлення польського духу і значення Волині" - воно здійснювало різними заходами: створювали рухомі бібліотеки, яких уже на початок 1924 р. було понад 100 з числом 3 тис. польських книжок [6], проводили відчити, реферати та інші культурно-освітні заходи. Органом Товариства став часопис "Zycie Wolynia".

Другою за впливом польською організацією на Волині була "Спілка народного єднання". Її основне завдання - згуртування польського громадянства для "перебудови психології народу", безумовно, українського. За участю своїх сільських осередків Спілка організовувала різні заходи, присвячені подіям польської історії та сучасному розвитку. Поряд зі "Спілкою народного єднання" до такої діяльності залучалися й інші організації: "Ютро праці", "Зачин", "Нарід і нація", які також дотримувалися концепції "національної держави з єдиною нацією".

Польські громадсько-політичні організації часто чинили різні перешкоди заснуванню та діяльності українських інституцій, а іноді, співпрацюючи з ними, нав'язували їм ідейні засади. Їхня діяльність здебільшого обмежувалася культурно-освітнім тереном, хоча були й такі, що могли безпосередньо впливати на економічну і соціальну політику та формування адміністративного апарату.

У 20-30-ті роки ХХ ст. на Волині виходили понад три десятки різних громадсько-політичних, господарських та культурно-освітніх часописів. Окрім них, багато надходило з Галичини та центральних воеводств Польщі. І якщо порівняти 20-ті роки, коли існувало кілька часописів, то в 30-ті роки залишався один україномовний громадсько-політичний часопис "Українська нива", який почав виходити з 1926 р., а в 1937 р. відкрито став органом Волинського українського об'єднання. На своїх сторінках він висвітлював події, які стосувалися фактів польсько-українського зближення.

Волинь була позбавлена власних українських видань. Постійно ставилися перешкоди щодо надходження української преси з Галичини. Тому склалося таке становище, що в кіосках та книгарнях Волині, Холмщини, Полісся, крім проурядової "Української ниви", рідко можна було знайти український національний часопис, натомість польських було яких завгодно і в будь-якій кількості [3]. Для прикладу: в середині 30-х років у Луцьку щомісяця продавалося близько 120-130 примірників "Волинської неділі", 80 - "Діла", 190 - "Нового часу", 70 - "Батьківщини", 20 - "Народної справи", "Нашпрапор", "Свобода", "Українська нива" - по 7-12. А одночасно "Кур'єр ілюстровани" (польське видання) - розходився у кількості 410 примірників, "День добри" - 350, "Ілюстрований кур'єр щоденний" - 370, "Газета польська" - 30 [1].

Полонізаційна політика Другої Речі Посполитої ставила собі за мету глибоке проникнення у середовище культурного життя. Основною зброєю в здійсненні цієї мети мали бути новостворені польські й польсько-українські (змішані) культурно-мистецькі товариства і осередки, зокрема такі, як Товариство з поширення театральної культури на Волині (Польський волинський театр імені Юліуша Словацького), Волинський союз сільської молоді, "Гурт", Товариство краєзнавців та ін.

У 1924 р. згідно з рішенням магістрату Луцька в місті засновано першу

стаціонарну сцену на Волині. Однією з причин цієї ухвали була пропаганда польської мови і культури на новоприєднаних до Польщі територіях. Зважаючи на те, що на початку ХХ століття Волинь входила до складу Російської імперії, значна частина населення перебувала під впливом російської мови й культури. Тому, як висловився президент Луцька Дарій Зелінський, саме польська сцена мала допомогти новій владі у "невтомній боротьбі з загарбницькою примарою російської культури" [5].

За організацію театру взялися голова Спільки артистів польських сцен (САПС) на Волині Станіслав Ордон, уже згадуваний президент Луцька Д. Зелінський і директор Цудновський [5, 6-7]. Було вирішено надати театру ім'я відомого польського письменника Юліуша Словацького, чиє життя було пов'язане з Волинню (дитинство пройшло в Кременці). На урочисте відкриття цього осередку польської культури прибули депутати польського парламенту, варшавські та львівські журналісти, політичні діячі. Першою постановкою театральних митців стала драма Ю. Словацького "Мазепа" [10]. На сценах театру ставилися також твори нашої землячки Габрієлі Запольської, В. Реймонта, який отримав Нобелівську премію за інсценізацію своєї повісті "Хлопи", Мольєра, Абрамовича та ін. У складі акторської трупи були відомі у театральному світі Марія Щенсна -акторка, режисер, Юзеф Конрад, Владислав Рачко-Совінський, Рудольф Рачко, Францішек Бай-Ридзевський. Вистави театру відвідували поляки, українці, росіяни, євреї й ін. Проте цікавим був той факт, що саме польська публіка не часто бувала у рідному культурному закладі, саме вона не відзначалася солідарністю у підтримці рідної культури. Та й фінансове становище не мало належної підтримки уряду, що й стало однією з основних причин ліквідації Польського міського театру імені Ю. Словацького в Луцьку 24 червня 1924 року. Дещо пізніше виникла ідея заснування Волинського українського театального товариства як протидії Товариству з поширення театального культури на Волині, що активно займалося пропагандою польської культури.[10]

Необхідно зазначити, що на території Польської держави протягом 1921-1939 років Головна рада Польського товариства краєзнавців займалася питанням регіональних музеїв. У 1925 р. виникає Товариство приятелів наук із центром у місті Луцьку. Члени товариства займалися збором експонатів до місцевого музею, який, крім трьох відділів, мав ще й філію природничу в селі Сокиричах під Луцьком. Друкованим органом товариства став щорічник "Rocznik Wolynski" (редактор Якуб Гофман). Товариство мало власну бібліотеку, яка нараховувала понад 60 тисяч томів.

З ініціативи інженера Франца Ксенжопольського в 1927 р. організовано Товариство краєзнавців і охорони пам'яток минулого. У 1932 р. воно входить до складу Польського краєзнавчого товариства і стає його регіональним відділом, а його органом - щомісячний журнал "Ziemia Wolynska" (редактор Юліан Ніц). У доробку товариства були й видання "Лиск" (1937 р.), "Miasta Wolynskie" (1939 р.).

28 червня 1929 р. відкрив двері Волинський музей, який очолив відомий колекціонер, етнограф Олександр Прусевич. Музей нараховував чотири відділи: етнографічний, археографічний, історико-мистецький та природничий [8, 101].

Про допомогу місцевої влади у роботі музею свідчить той факт, що у 1931 р. на його розвиток надано субсидій на суму три тисячі злотих. Із музеєм співпрацювали різні установи, науковці, серед яких майбутній директор Ян Іозеф Фітцке. Разом із тим необхідно підкреслити і значну роль передових діячів польської науки та

культури у вивченні й збереженні пам'яток історії та культури українського народу.

У 1937 р. в Кременецькому ліцеї створюється регіональний музей Кременецького повіту (Muzeum ziemie Kzemiępieckiej) імені доктора В. Бессера. Проте підбирали експонати так, щоб підкреслити перевагу польської культури над українською. Місцева влада була зацікавлена у такому спрямуванні роботи музею, а тому часто виділяла для нього кошти. А представники української інтелігенції набували відповідних знань у представників польської інтелігенції, які на той час мали високий рівень освіти, досвіду і професіоналізму.

У міжвоєнний період на території Волині свої характерні особливості мала і бібліотечна справа. Бібліотеки, що діяли тут, поділялися за формою власності на державні та приватні. Організовувалися також шкільні бібліотеки при середніх навчальних закладах та хати-читальні. Зокрема в Острозі функціонувала бібліотека імені Бокімера, закладена ще в 1920 році. Нараховувала вона близько трьох тисяч шестисот двадцяти п'яти томів. Бібліотека польської шкільної молоді складалася з однієї постійної і восьми рухомих бібліотек. Існувала й рухома бібліотека Товариства розвитку Східних земель, яка до 1936 р. мала у своєму обігу сто книжок.

Три приватні книгозбірні засновано в м. Острозі: Адама Мрувчинського (200 т.), втрачена у червні 1941 р., Яна Прушинського (300 т.), спалена в 1939 р., Яна Сьвежовича (26 т.). Власну мережу бібліотек мала польська шкільна молодь: в Острозі, Здолбунові, Здовбиці. Наявні польські бібліотеки сприяли поширенню польської культури серед українського населення, часто відігравали роль культурних та освітніх центрів.

Таким чином, протягом 20-30-х років ХХ століття відбувався наступ польської буржуазії на українську культуру, насаджувалися польська мова, звичаї, традиції. За словами польських діячів, усі закони, всі дії впливали з визнання фактів життя, зокрема з того, що Річ Посполита є польською державою і в її межах нема жодного клаптика іншої національності, примусово приєднаної до польської держави. У межах кордонів Речі Посполитої є тільки землі столітнього, п'ятисотлітнього, а значною частиною тисячолітнього добровільного співжиття польського і непольського населення.

Список використаних джерел

1. Державний архів Волинської області, ф. 158, оп. 1, спр. 239, арк. 64.
2. ДАВО, ф. 158, оп. 2, спр. 101, арк. 121-122.
3. Волинська неділя.- 1935.- 17 лют.; Новий час.- 1920.- 14, 18 берез.
4. Волинське слово.- 1937,- 4 квіт.
5. Czepielewski T. O teatr polski w Lucki // Zycie \Wołynia.- 1924.- 19 pazdziernika.
6. Неділя,-1928.-№ 14.
7. Новий час - 1920.- 14, 18 берез.
8. Orłowicz M. Hustrowany przewodnik po Wołyniu.- Luck, 1929.
9. Пастарнак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя /У Новіші часи.- Вінніпег; Торонто, 1989.
10. Л. А. Понедельник. Польська культура на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) [Текст] / Л.А.Понедельнік // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім.. Лесі Українки: Істор. Науки.-Луцьк, 2007.-Вип. 1.-С.97-101.
11. Przegląd Wołyński.- 1924.- № 23.